

Multatuli, beeldhouwd
door Hans Bayens,
Amsterdam.

Brieven
aan
Multatuli /
*Beste
Multatuli*

Brussel, 17 februari 2010

Beste Multatuli,

Zo heet de reeks in het kader waarvan ik u vandaag schrijf – maar ik ben me er zeer goed van bewust dat zo'n informele aanhef u niet zou bevalen.

Want u kent me niet. En als u me wel had gekend, dan zou u de envelop vermoedelijk niet eens openen, want ik hoor tot degenen die het hebben gewaagd een biografie van u te schrijven. Van zulke types moet u niets hebben.

“Laat de biografen me maar met rust laten,” schreef u in uw *Causerieën* – een werk dat dringend eens zou moeten worden herdrukt, maar dit terzijde. Het verschijnen van uw eerste levensbeschrijving hebt u nog meegemaakt: uw gewezen vriend Conrad Busken Huet, de criticus die... nee, aan hem zal ik u verder niet herinneren: hij heeft achter uw rug om dingen gedaan die u hem nooit vergeven hebt, en – erger nog – hij publiceerde in 1885 als eerste een korte biografie van u. U wist ervan, maar u weigerde eraan mee te werken. Toen Huets uitgever u persoonlijk benaderde om informatie over uw leven ter beschikking te stellen, antwoordde u:

“Niemand heeft te beschikken over de gegevens die nodig zijn om myn persoon tot onderwerp van dergelyke schryfery te maken. Het beschryven van myn leven – dat zeer gevuld is! – zou 'n zware taak wezen voor mezelf, voor my die – om van andere nog onontbeerlyker vereischten niet te spreken – in 't bezit ben van kasten vol brieven & bescheiden van allerlei aard.”

Publiekelijk hebt u er nooit op gereageerd, maar aan uw vriend Carel Vosmaer schreef u dat u met Busken Huet alleen contact wilde hebben “met de punt van uw laars”. Hoe u het hebt aangelegd, weet ik niet, maar nog geen jaar later was uw eerste biograaf dood.

Ook later bleek het schrijven over uw leven een ongezone bezigheid. E. du Perron, vermoedelijk uw beste en meest gedreven postume vriend, overleed nadat hij de eerste helft van uw leven had beschreven – in *De man van Lebak*, dat nog altijd een van de mooiste boeken over u is – en de journalist Paul van 't Veer overkwam hetzelfde met zijn Multatuli-boek. Voor mijn familie was dat reden om minder gelukkig te zijn toen ik me aan uw biografie zette.

Maar zie, ik bleef in leven, en daarom kan ik u nu een brief schrijven. Maar met een andere aanhef dan “Beste Multatuli”, en vanzelfsprekend niet als biograaf.

Geachte heer Douwes Dekker,

De Javaan wordt nog steeds mishandeld.

Ziedaar wat de hoofdstrekking zou moeten zijn van elk betoog over uw *Max Havelaar*.

Het is nu honderdvijftig jaar en enkele maanden geleden dat u zich de schrijversnaam Multatuli aanmat – “dat larmoyante pseudoniem”, aldus Menno ter Braak – en het boek schreef dat, om het Nederlandse liberale parlamentslid W.R. van Hoëvell te citeren, een “rilling door het land deed gaan”. Dit land was toentertijd een betrekkelijk onaanzienlijke natie, in inwonertal meer dan gehalveerd sinds de Belgen er in 1830 er de brui aan hadden gegeven. Maar datzelfde Nederland, waar de industrialisering op zich liet wachten, waar op veel plaatsen armoede heerste en waar, zeker buiten de steden, het onderwijs gebrekkig was, was wél meester over een reusachtige kolonie in Zuidoost-Azië, waarvan het aantal inwoners een veelvoud was van wat er tussen Oost-Friesland en de Schelde woonde: meer dan dertig miljoen, zoals u aan het slot van *Max Havelaar* zegt (officiële bronnen hielden het op vijftien miljoen), tegen amper drie miljoen in Nederland zelf.

Dat de bevolking van een Europese moerasdelta in staat was er een grote overzeese kolonie op na te houden, wekt nog meer verbazing als men bedenkt dat in uw tijd zo’n tweehonderd Nederlandse bestuursambtenaren volstonden om in dat uitgestrekte eilandenrijk de rust te bewaren. Al is rust eigenlijk niet het juiste woord. Met zekere regelmaat kwamen hier en daar in de kolonie bevolkingsgroepen in opstand, waarbij het Nederlands-Indische leger moest worden ingezet om, doorgaans ten koste van veel slachtoffers, de orde te herstellen.

Desondanks: tweehonderd ambtenaren wisten dertig miljoen onderdanen (of tien miljoen, of een getal daartussenin) te besturen. U hoeft ik niet uit te leggen hoe dat gebeurde, meneer Douwes Dekker, want u was een van die tweehonderd, en bovendien hebt u het zelf al eens beschreven voor uw lezers, in uw eigen *Max Havelaar*. Maar dat is lang geleden, honderdvijftig jaar. De Nederlanders slaagden erin zich in de koloniën te handhaven door het – in moderne termen uitgedrukt – op een akkoordje te gooien met de oude Javaanse bestuurselite. Zij hadden dit systeem overgenomen van de Engelsen, die in de napoleontische tijd Java en delen van de andere Indonesische eilanden hadden veroverd.

In de voetsporen van de Britten regelden de Nederlanders dat de sultans, regenten, demangs en andere traditionele machthebbers hun posities konden behouden of zelfs versterken. Zij kregen bovendien een toelage van het Nederlands-Indische gouvernement – maar die was onvoldoende voor hun vorstelijke manier van leven. Omgekeerd zorgden de Javaanse heersers ervoor dat hun onderdanen de Nederlandse aanwezigheid accepteerden en zelfs producten gingen verbouwen ten behoeve van de Nederlandse markt, zoals koffie, suiker en specerijen. Dat zij, de Javaanse boeren, hierbij uiteindelijk weinig baat hadden, spreekt vanzelf. Een deel van hun waardevolle landbouwgrond kon immers niet langer worden aangewend voor hun eigen voedselvoorziening, en hetzelfde gold voor hun tijd, die even kostbaar was. Daar kwam nog bij dat hun vorsten – soms noodgedwongen, zoals u in *Max Havelaar* zelf uitvoerig hebt beschreven – regelmatig een beroep op hen deden, en hen dwongen tot onbetaalde arbeid. Herendiensten heette dat toen; slavenarbeid zouden wij het nu noemen. Het Nederlandse bestuur werkte dit in de hand, en deed tegelijk niets of in elk geval veel te weinig om dit te voorkomen.

Misbruik van gezag, zo noemde u het – in navolging van de Nederlandse overheid. Want het was verboden, ook volgens de officiële Nederlands-Indische wetgeving. Het was verboden: in feite was uw optreden als assistent-resident, waarvan u in *Max Havelaar* zonder veel overdrijving verslag deed, volstrekt overeenkomstig de regelgeving van de Nederlandse overheid. En toch, of misschien juist daarom, deed uw boek een rilling door het land gaan.

Brieven
aan
Multatuli /
Beste
Multatuli

Dit alles is u bekend. Sterker, u weet het beter dan wie ook, want u hebt het wereldkundig gemaakt. Maar de gevolgen van *Max Havelaar* voor de koloniale politiek hebt u stelselmatig onderschat. Tot uw officiële overlijden – officieel, want bij het schrijven dezès reken ik op uw hernieuwde aanwezigheid, hoe kort ook, omdat het mij moeilijk zou vallen me te richten tot iemand die er niet meer is (al zijn tijdelijke wederopstandingen volstrekt in strijd met uw atheïstische overtuiging, en de mijne)... Tot uw overlijden op 19 februari 1887 hebt u volgehouden dat men uw *Havelaar* wel las, maar dat zulks niet tot verbeteringen in de koloniën leidde. Wél tot veranderingen, zoals u in een sarcastische bui hebt toegegeven:

“Er is ná en ten gevolge van dat boek, in Indië geschied wat er met Jan Klaassen’s horloge gebeurde. Men had dien wysgeer de opmerking gemaakt dat het werk vuil was en daarom verkeerd liep. Fluks wierp hy ’t in den goot, en reinigde ’t met een stalbezem. Volgens andere traditiën van de Haagse poppenkast zette onze politikus er den hak van z’n klomp op. Ik kan de lezer verzekeren dat er werkelyk veel veranderd is in dat horloge!”

Ik houd van dit citaat, mijnheer Douwes Dekker, om die stalbezem en het bevorderen van Jan Klaassen tot wijsgeer. U schreef het in 1875 in een nawoord bij de vierde druk van *Max Havelaar*, vijftien jaar nadat het boek voor Kamervragen had gezorgd.

Misschien was het nog te vroeg, misschien zorgde het uitblijven van persoonlijk eerherstel ervoor dat u de invloed van uw boek niet naar waarde kon schatten. Ik breng u een verlanglijst in herinnering die u opstelde nog vóór *Max Havelaar* verscheen:

1. Resident op Java. Speciaal Passaroeang om mijne schulden te betalen.
2. Herstel van diensttijd voor ’t pensioen.
3. Een ruim voorschot.
4. Ned. Leeuw.”

Als de Nederlandse staat aan deze vier wenspunten had voldaan, dan wilde u, zo schreef u genadiglijk, wel afzien van de publicatie van *Max Havelaar*. De brief aan uw eerste vrouw waarin u dit meedeelde, werd na uw dood gepubliceerd in het eerste deel van uw verzamelde *Brieven*. Wat u ervan zou hebben gevonden dat uw weduwe (tevens uw tweede vrouw) die particuliere correspondentie in druk liet verschijnen, weet ik niet. Wel weet ik dat uw huidige bewonderaars haar er oneindig dankbaar voor zijn. Maar ook is me bekend dat de Nederlandse socialist (later anarchist) Ferdinand Domela Nieuwenhuis uw wensenlijstje las, waarna hij uitriep dat hij dit boek – de *Brieven*, niet *Max Havelaar* – “wel in een hoek kon trappen”.

Aan uw vorderingen werd niet tegemoetgekomen, en uw boek verscheen. Maar ook daarna kreeg u geen nieuwe aanstelling in Nederlands-Indië, noch herstel van uw pensioen – laat staan een Koninklijke onderscheiding. Dit zal u hebben gesterkt in uw overtuiging dat uw werk geen effect had. Maar dat was al te somber gezien.

Want er gebeurde wel degelijk iets. Uw werk *werd* gelezen, in de eerste plaats door degenen die het bestuur in de koloniën vormgaven: de bestuursambtenaren. De ingenieur R.A. van Sandick schreef rond 1890: “Ieder klerk ter secretarie of bij het departement, al heeft hij nimmer Batavia verlaten, heeft de *Max Havelaar* gelezen.” Batavia, u weet het maar al te goed, was als hoofdstad van de kolonie het bolwerk van de bestuursambtenaren, die soms inderdaad

de stad niet uitkwamen en met de bevolking nauwelijks contact hadden. Ik vraag me wel eens af, meneer Douwes Dekker, wat u van het moderne Jakarta zou vinden, de miljoenenstad met zijn vervuilde lucht en verstopte straten, waar u maar weinig zou terugvinden van de plaats die in uw tijd de Koningin van het Oosten werd genoemd. Hoe dit zij, diezelfde Van Sandick stelde vast: “Het geheele regeeringsstelsel is sedert in vele opzichten gewijzigd. En wie durft te ontkennen, dat Multatuli’s meesterwerk daartoe den stoot gegeven heeft?”

Maar toen Van Sandick, die overigens een van uw felste bestrijders was, dit schreef, was u al drie jaar dood. Ook de grootste omslag in het Nederlands-Indische beleid hebt u niet meer meegemaakt: de zogeheten Ethische Politiek, die omstreeks 1900 plaats had. Daarbij werd de kolonie niet langer beschouwd als een wingewest, maar als een gebied waar de op een andere wijze “iets groots” viel te verrichten: door onderwijs en armoedebestrijding of, in de woorden van die tijd: de verheffing van de bevolking. Dit moest worden gefinancierd met de inkomsten uit de kolonie, die dus niet langer het “moederland” ten goede zouden komen. (Een van de voornaamste uitvoerders zou, ironisch genoeg, gouverneur-generaal J.B. van Heutsz worden, die in Nederland tegenwoordig voornamelijk bekend staat als de gewelddadige veroveraar van Atjeh.)

De Ethische Politiek was niet denkbaar zonder *Max Havelaar*. De grondleggers waren verwoede bewonderaars van uw werk; een van hen was honderd jaar geleden zelfs betrokken bij de oprichting van het Multatuli Museum in Amsterdam.

En daar bleef het niet bij.

De Ethische Politiek was niet in alle opzichten geslaagd, maar het resultaat was wel dat sommige Indonesiërs onderwijs kregen en leerden lezen en schrijven in het Nederlands. Zodoende waren ze ook in staat *Max Havelaar* te lezen. Een van hen zei jaren later:

“Maar wie onder ons nu herinnert zich niet hoe de rede van Lebak en uittreksels van Saïdjah en Adinda, die wij in de schoolbloemlezing lazen, onze geest en ons denken beïnvloed hebben, hoe Max Havelaar ijverig werd gelezen in de kringen van de jeugdbeweging, aangehaald in politieke redevoeringen en in discussies, hoe Saïdjah en Adinda genoemd werden in liefdesbrieven?”

Een ander treffend citaat komt van Roeslan Abdulgani, voormalig strijder voor de onafhankelijkheid van Indonesië en in de jaren vijftig minister van Buitenlandse Zaken van dat land. Een jaar of twintig geleden bekende hij: “De nationalistische en patriottische geest van mijn generatie werd door dit werk van Multatuli aangevuurd.”

Enkele jaren geleden moest ik een voordracht over uw werk houden in Indonesië. Bij die gelegenheid zei een bejaarde Indonesische oud-strijder me dat ook hij zich had laten inspireren door *Max Havelaar*. Daarnaast vertelde hij over het voormalige vlaggenschip van de Indonesische marine, dat in de jaren zestig van de twintigste eeuw nog in actie was gekomen tijdens Nederlands “laatste oorlogje”. Zoals u weet – of misschien niet weet, want dit is allemaal na uw dood gebeurd – bezat Nederland in “de Oost” nog één kolonie: het westelijk deel van Nieuw-Guinea. Indonesië eiste het op, waarna er werkelijk nog even werd gevochten en de genoemde oorlogsbodem zowaar een salvo loste op de Nederlandse troepen. Onder druk van de Verenigde Staten heeft Nederland de kolonie Nieuw-Guinea ten slotte aan Indonesië overgedragen – maar dat is niet de reden dat ik u hierover schrijf; het gaat om de naam van het Indonesische vlaggenschip. Die oorlogsbodem heette de Multatuli.

Brieven
aan
Multatuli /
Beste
Multatuli

Dit alles zou u ongetwijfeld hebben verwonderd, want uw boek had natuurlijk helemaal geen antikoloniale boodschap. Maar de strekking van *Max Havelaar*, “de Javaan wordt mishandeld”, uw gedreven toon en uw vermogen zich in te leven in de Indonesische bevolking, inspireerden de onafhankelijkheidsstrijders en leidden ertoe dat u daar lange tijd bekend stond als “de enige goede Nederlander”.

Geachte heer Douwes Dekker, de Javaan wordt nog steeds mishandeld. Nederland is zijn Aziatische koloniën lang geleden kwijt geraakt, maar *Max Havelaar* is daarmee niet minder actueel geworden. Wie lezen kan, weet dat het boek, 150 jaar na verschijnen, van toepassing is op Indonesië – maar allerminst op dat land alleen. De “Javaan” is het symbool geworden van mensen die overal ter wereld slachtoffer waren en zijn van “misbruik van gezag”.

Ook in uw tijd werd al begrepen dat uw boodschap verder strekte. In het beroemde vlamme slot van uw boek schreef u:

“Als men my by voortduring niet geloofde...

Dan zou ik myn boek vertalen in de weinige talen die ik ken, en in de vele talen die ik leren kan, om te vragen aan Europa, wat ik vruchteloos zou hebben gezocht in Nederland.

En er zouden in alle hoofdsteden liederen worden gezongen met refreinen als dit: er ligt een roofstaat aan de zee, tussen Oost-Friesland en de Schelde!

En wanneer ook dit niet baatte?

Dan zou ik myn boek vertalen in het Maleis, Javaans, Soendanees, Alfoers, Boeginees, Battaks...

En ik zou klewang-wettende krygszangen slingeren in de gemoederen van de arme martelaren die ik hulp heb toegezegd, ik, Multatuli.”

Tijdens uw leven werd uw boek al vertaald, niet in het Maleis of Soendanees, maar wel in het Frans en Engels. De lezers van die talen, Britten, Fransen en anderen, begrepen dat ook in hún koloniën misbruik van gezag werd gemaakt. De Britten, omdat zij op dezelfde wijze hún koloniën bestuurden en de Nederlanders het zelfs hadden geleerd. De Fransen, omdat zij net als de Britten in Azië en Afrika kolossale gebieden hadden veroverd en zich eveneens van zulke methoden bedienden.

Maar ook de Belgen konden zich uw boodschap aantrekken. Zij hadden (in eerste instantie overigens met steun van de broer van de Nederlandse koning, prins Hendrik, bijgenaamd De Zeevaarder) in 1885 een reusachtig gebied in Afrika in handen kregen. “Een constitutionele Dr. Jekyll en een koloniale Mr. Hyde”, zo typeerde de Nederlandse historicus H.L. Wesseling de Belgische koning Leopold II, en daarmee gaf hij het verschil weer tussen Congo en de Nederlandse koloniën. U noemde de Nederlandse koning Willem III weliswaar “Prins... meer dan Prins, Groothertog en Koning... KEIZER van het prachtig ryk van INSULINDE dat zich daar slingert om de evenaar, als een gordel van smaragd...”, maar in werkelijkheid had de koning niets over het koloniale beleid te zeggen.

“De” Congo was daarentegen een persoonlijke aangelegenheid van de Belgische koning. Het misbruik van gezag was er niet minder om. De Congolese Javanen werden mishandeld, verdreven en vermoord.

Sindsdien is het allemaal niet eenvoudiger geworden. De Nederlanders zijn uit hun koloniën verdreven, maar de Javanen worden nog steeds mishandeld. In de eerste plaats op Java zelf en in Lebak, waar nog altijd armoede heerst en landlozen de dupe zijn van zichzelf verrijkende grootgrondbezitters en corrupte bestuurders. Maar op hun beurt mishandelen de Javanen ook de Papoea's op het voormalige Nieuw-Guinea, dat nu West-Papoea heet. De Chinezen worden op Java eveneens onderdrukt – maar elders zijn het juist de Chinezen die hún gezag misbruiken. De Belgen hebben hun Afrikaanse bezittingen eveneens moeten opgeven, maar ook daar zijn de misstanden niet minder geworden. Ook elders is het met de koloniale bezittingen zo goed als voorbij, maar tegelijk is er weinig veranderd: de voormalige kolonisatoren spannen nog altijd samen met lokale machthebbers. En dus worden overal ter wereld mensen mishandeld en misbruikt, in 2010 niet minder dan in 1860. Dit alles misschien niet met officiële toestemming van Belgen en van Nederlanders, maar zij – nee *wij* gedogen het wel, uit slapte of onverschilligheid, en ook omdat we er vaak baat bij hebben... op korte termijn.

In *Max Havelaar*, meneer Douwes Dekker, Multatuli, schreef u dat uw boek “een inleiding” was en beloofde u dat u zou “toenemen in kracht en scherpte van wapenen, naarmate het zal nodig wezen”. U hield woord, u schreef nieuwe boeken waarin u het opnam voor de Javanen in Nederlands-Indië en voor de “Javanen” in Europa, waarmee u doelde op de arbeiders, vrouwen en anderen wier rechten geschonden werden geschonden – zo ze al rechten hadden. Ook de Vlamingen rekende u daartoe; het heeft er zelfs even op geleken dat u een rol zou gaan spelen in de Vlaamse beweging. “Bij u zit de kern van Nederland”, schreef u aan de Vlaming Julius de Geyter. En aan uw vrouw: “Myn plan is te trachten my in Vlaanderen te vestigen, deel te nemen aan de Vlaamsche beweging, en zodoende de kinderen zoo mogelyk een Vaderland te verschaffen.”

Maar ik dwaal af. Uw werk blijft onverminderd actueel, dat is zeker. En het geldt ook voor *Max Havelaar*. En daarom is het goed dat het honderdvijftigjarig bestaan van dit boek op grote schaal wordt gevierd, in België, waar u het schreef, in Nederland, waar het werd uitgegeven, en in Indonesië, waar het zich afspeelde.

Maar het belangrijkste is dat men uw *Havelaar* koopt, leent of downloadt. Want uw boek moet gelezen worden, zolang er nog ergens op de wereld een Javaan wordt mishandeld.

Geachte heer Douwes Dekker, Multatuli: ik groet u.

Dik van der Meulen

Brieven
aan
Multatuli /
Beste
Multatuli